

Вплив соціальних взаємодій як мотив деструктивних форм компенсації особистісних деструкцій

Pavelkiv V.R. The influence of social interaction as a motive of destructive forms of compensation of personal destructions / V.R. Pavelkiv // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 400–409.

В.Р. Павелків. Вплив соціальних взаємодій як мотив деструктивних форм компенсації особистісних деструкцій. У статті розкрито сутність і взаємозв'язок механізмів формування деструктивних форм реагування особистості та їх проявами у соціальній взаємодії. Здійснено науково-теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених проблемі особистісних деструкцій у системі соціальних взаємовідносин як детермінанти формування деформованої соціалізації у суспільстві. Розкрито сутність і взаємозв'язок між мотивами деструктивних форм реагування особистості, їх проявами у соціумі. Здійснюється спроба визначення мотивів та механізмів формування деструктування системи ціннісних орієнтацій в умовах соціально-економічної кризи суспільства, що забезпечить проведення ефективної діагностики та своєчасних цілеспрямованих профілактичних заходів щодо подолання соціальних відхилень.

Розглянуто психологічні особливості особистісних деструкцій як однієї з рушійних сил десоціалізації особистості. Розкрито механізми формування деформованої соціалізації, а також проаналізовано місце соціальних взаємодій у суспільстві як рушійного чинника формування деструктивних форм реагування. Здійснено аналіз соціальних відхилень поведінки особистості, які формуються під впливом соціально-психологічних змін, а також аналіз теорії причин виникнення відхилень.

Здійснено аналіз феномена особистісної деструкції як соціального фактора, що формується під впливом змін суспільства. Представлено аналіз, який забезпечує системне уявлення про мотиви та форми деструктивної поведінки особистості у взаємодії з іншими суб'єктами соціального оточення та забезпечує розкриття причинно-наслідкового аналізу впливу соціальних змін на становлення та розвиток особистість.

Ключові слова: соціалізація особистості, соціальна взаємодія, особистісна деструкція, деформована соціалізація, деструктивна поведінка.

В.Р. Павелкив. Влияние социальных взаимодействий как мотив деструктивных форм компенсации личностных деструкций. В статье раскрыта сущность и взаимосвязь механизмов формирования деструктивных форм реагирования личности, их проявлениями в социальном взаимодействии. Осуществлён научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвящённых проблеме личностных деструкций в системе социальных взаимоотношений как детерминанты формирования деформированной социализации в обществе. Раскрыта сущность и взаимосвязь между мотивами деструктивных форм реагирования личности, их проявлениями в социуме. Осуществляется попытка определения мотивов и механизмов формирования деструктурировки системы ценностных ориентаций в условиях социально-экономического кризиса общества, что обеспечит проведение эффективной диагностики и своевременных целенаправленных профилактических мероприятий по преодолению социальных отклонений.

Рассмотрено психологические особенности личностных деструкций как одной из движущих сил десоциализации личности. Раскрыты механизмы формирования деформированной социализации, а также проанализированы место социальных взаимодействий в обществе как движущего фактора формирования деструктивных форм реагирования. Осуществлён анализ социальных отклонений поведения личности, которые формируются под влиянием социально-психологических изменений, а также анализ теории причин возникновения отклонений.

Осуществлён анализ феномена личностной деструкции как социального фактора, что формируется под влиянием изменений общества. Представленный анализ обеспечивает системное представление о мотивах и формах деструктивного поведения личности во взаимодействии с другими субъектами социального окружения и обеспечивает раскрытие причинно-наследственного анализа влияния социальных изменений на становление и развитие личности.

Ключевые слова: социализация личности, социальное взаимодействие, личностная деструкция, деформированная социализация, деструктивное поведение.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими і багатоплановими соціально-економічними перетвореннями, що ставлять нові вимоги формування особистості, як суб'єкта мінливої дійсності, здатного пристосуватися до змін середовища. У процесі суспільних новоутворень формується система міжособистісної взаємодії учасників соціальних груп, які обумовлені різноманітністю соціально-психологічних інтересів.

Складність і багатогранність сучасного інформаційного простору обумовлює виникнення різноманітних видів комунікацій, її носіїв, джерел і каналів поширення. Міжособистісні комуніка-

ції мають об'єктивний характер, але для кожної людини вони, мають відображення у його внутрішньому світі, набувають особистісний сенс, що проявляється в індивідуальній поведінці, почуттях, настроях тощо.

У результаті глибокої соціально-економічної кризи, що відбувається в нашій суспільстві, спостерігаються істотні зміни в способі життя, ціннісних орієнтаціях і соціальної адаптації молоді – як найбільш динамічної і мобільної соціально-демографічної групи населення. Ці зміни впливають на всі сторони життєдіяльності, породжують різні міжособистісні і міжгрупові конфлікти, потребують глибокого, всебічного осмислення і повинні враховуватися при вирішенні і вивченні комплексу негативних явищ суспільного життя.

Подібні зміни посилюють психоемоційне навантаження і збільшення стресових ситуацій на особистість, які, в свою чергу, викликають психологічний дискомфорт, приводячи до зниження адаптаційних здібностей.

Основною причиною формування деструкцій особистості є порушення процесу її соціалізації, що відображає, з одного боку, несформованість або деформацію соціальних властивостей особистості під впливом несприятливих умов життя, з другого – випадання зі сфери соціально-корисних зв'язків і відносин.

Деструктивні чинники ініціюють деформацію структури особистості, що є соціопсихологічною проблемою, і потребують нагального вивчення теоретико-методологічні основ та закономірностей деструктивних тенденцій в особистісному розвитку, розробки технологій діагностики, профілактики та корекції деформованої соціалізації суб'єктів оточуючого середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури та результатів психологічної практики засвідчує наявність у сучасній науці загального розуміння глибини та масштабності проблеми деформованої соціалізації та механізмів формування особистісних деструкцій. Проблема соціальної взаємодії як мотиву компенсації особистісних деструкцій ціннісних орієнтацій та моральних установок особистості у суспільстві стала предметом досліджень багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних психологів-науковців, а також спеціалістів у галузі педагогіки, правознавства, криміналістики, соціології, культурології, соціальної антропології, філософії.

Розробка методології проблеми компенсації особистісних деструкцій у міжособистісному спілкуванні є предметом широкого наукового дослідження, яке спирається на праці щодо розуміння

формування цілісної структури особистості у навколишньому середовищі: діяльнісний підхід (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв, А. Петровський), принцип детермінізму (О. Арнольд, В. Біблер, В. Давидов, В. Зінченко, М. Мамардашвілі, М. Мід, Е. Орлова, С. Рубінштейн), системний підхід в психології особистості (В. Барабанщиков, В. Ганзен, Б. Ломов). Особливості наведених підходів щодо вивчення проблеми деформації особистості полягають в необхідності розгляду людини як цілісної структури, в контексті особистісної і професійної діяльності, набування соціальних зв'язків, у процесі розвитку та становлення особистості (П. Блонський, А. Лурія, В. Давидов, Д. Ельконін, Е. Фромм).

У дослідженнях зарубіжних психологів вперше була поставлена проблема деструктивних взаємин з точки зору феномену групового тиску і агресивних проявів у групі (С. Аш, К. Андерсон, Б. Бушман, А. Бандура, Р. Крачфілд, Е. Бамачей, Р. Берон, Дж. Ньюман, Й. Яффі). В рамках зарубіжної соціальної психології було дано визначення поведінки особистості в групі: «шкільне цькування» (school bullying) Д. Ольвеусом і «моббінг» (mobbing) Х. Лейман.

У вітчизняній психологічній науці проблема деструктивних взаємин у соціумі розглядалася переважно в рамках профілактики нестатутних взаємовідносин у військових колективах (А. Анцупов, М. Дьяченко, Ю. Дерюгін, В. Галицький, Ю. Зуєв, В. Селєзньов, В. Макаров, Н. Феденко), досліджень психології асоціально-кримінальних груп підлітків (Г. Андрюшин, І. Башкатов, А. Глоточкін, А. Добровіч, В. Пирожков, А. Павленко, А. Сухов) і психології конфлікту (А. Лебедев, А. Горбатенко, В. Хащенко, А. Бондаренко, А. Журавльов, Е. Журавльова, С. Піддубний). Вітчизняні дослідники намагалися розробити понятійний апарат, що розкриває сутність порушень взаємин, але цілісної єдності досі немає.

Характеристика особливостей прояву особистісних деструкцій внаслідок виконання професійної діяльності представлено у працях С. Безносова, Е. Зеєр, О. Полякової, А. Прохорова, Є. Рогова, Є. Улибіна, О. Юрченко. Детальний аналіз формування особистісних дисгармоній під час діяльності подано в наукових працях Є. Донченко, А. Мілтса, Л. Мітіної, Н. Савчук, В. Семиченко, Т. Титаренко, В. Чорнобровкіна.

Первинні теоретичні положення формування особистісних деструкцій базуються на дослідженнях механізмів і чинників процесів адаптації і дезадаптації, виконаних Ю. Александровським, П. Анохіним, В. Асеевим, С. Белічевою, В. Каганом,

В. Казначевим, І. Коробейніковим, Н. Лускановою, Т. Молдцовою, В. Мурзенко, Е. Новіковою, І. Павловим, Г. Сельє, А. Ухтомським, а також на дослідженнях з проблем соціальних взаємодій, зокрема впливу референтних груп, серед яких слід зазначити роботи А. Бодалева, В. Століна, Н. Обозова, О. Сермягіної, А. Співаковської. Крім того, теоретичні цінності мають концепції, розроблені В. М'ясищевим і його послідовниками: А. Захаров, Є. Ейдемільер, В. М'ягер, відповідно до яких особистість є продуктом системи значимих відносин.

Соціально-економічна криза суспільства і порушення соціалізації можуть формувати найрізноманітніші форми соціальної дезадаптації і, як наслідок, деформацію структури особистості, тому проблема негативних особистісних утворень стає дедалі актуальнішою в різноманітних психолого-педагогічних дослідженнях, але деякі її аспекти потребують подальшого теоретичного осмислення і практичного рішення. Це насамперед стосується особистісної ідентифікації у системі соціальних контактів.

Метою даної статті є систематизація науково-психологічних знань про особливості утворення та функціонування особистісних деструкцій, осмислення досвіду використання психологічних профілактичних і корекційних технологій у роботі щодо компенсації деформованої соціалізації через залучення деструктивної особистості у систему соціальних контактів.

Завданнями дослідження є:

- Здійснити науково-теоретичний огляд досліджень, присвячених проблемі впливу соціальних взаємодій як мотиву деструктивних форм компенсації особистісних деструкцій.
- Виявити сукупність соціальних і психологічних причин формування особистісних деструкцій.
- Розглянути теоретико-методологічні підходи вивчення деформованої соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистість постійно перебуває у контакті з оточуючим середовищем. Соціальні контакти передбачають певну взаємодію з іншим учасником чи групою учасників соціуму, кожен з яких наділений відповідними індивідуальними особливостями: темперамент, характер, стилі комунікації, форми поведінки, а також власні ідеї, думки, погляди, переконання. При соціальному діалозі відбувається обмін та співставлення наданої інформації, що впливає про процес соціальної взаємодії, що, у свою чергу, відображається на формуванні механізмів соціалізації особистості, стратегій поведінки тощо.

Особливості видів діяльності людини забезпечують соціальні взаємодії, що займають особливе місце у структурі особистості, оскільки утворює основну форму активності суб'єкта. Сучасні науковці в області психології, педагогіки і соціології підкреслюють, що соціально-психологічна та економічна криза суспільства формує у учасників соціуму деформації структури особистості, що прямо пропорційно відображається на процесі соціалізації особистості у формі утворення деструкцій самовизначення, самореалізації, поведінки, ціннісних орієнтацій, стратегій вибору соціальних взаємодій [6].

Сутність вихідного положення, що визначає комунікативну природу дезадаптації, відповідно до якої основною причиною відхилень у поведінці особистості розглядаються деформація процесу соціалізації. Порушення в налагодженні соціальних контактів пов'язані з невиконанням загальноприйнятих соціальних норм, що сприяє деструктивному розвитку особистості [8].

Деструктивні особистісні зміни, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, можна визначити, як соціально обумовлені деформації сформованої структури діяльності й особистості, що позначаються на продуктивності праці та взаємодії з іншими учасниками соціального процесу [3].

Слід зазначити, що проблема деструктивних змін особистості недостатньо досліджена в науці. Серед учених, що займаються вивченням різних особистісних патологій, немає термінологічної єдності. Починаючи з XIX ст. в науці традиційно використовуються такі терміни, як «деперсоналізація», «дереалізація», «деіндивідуалізація», «дегенерація» особистості. Деперсоналізація вперше була розглянута Л. Дюгасом в 1889 р. Він розумів під деперсоналізацією «почуття втрати власної особистості». Творець психоаналізу З. Фрейд відзначав, що самовідчуження веде до невротичної втрати свого власного «Я» – деперсоналізації, або до втрати почуття реальності навколишнього світу – дереалізації. Американський соціолог Ч. Кулі пропонував використовувати термін «дегенерація особистості» для опису стану тих людей, характер і поведінка яких знаходяться явно нижче зразка або рівня, що розцінюється ненормована: розумово відсталі, божевільні, алкоголіки і злочинці. Найбільш широко в сучасній патопсихології та психіатрії використовується поняття «деперсоналізація», однак воно не має однозначних трактувань. Так, А. Меграбян відзначав, що поняття «деперсоналізація» в широкому сенсі слова включає в себе і дереалізації, так як під

порушенням особистості даного типу ми розуміємо не тільки порушення здатності усвідомлення свого «Я» і свого тіла, але і порушення здатності усвідомлення реальності об'єктивного світу. Деперсоналізаційні розлади характеризуються психічним автоматизмом, явищами відчуження психічних процесів. Інші дослідники відносять до деперсоналізації порушення схеми тіла і психосенсорні розлади (М. Гуревич, Р. Голант), стану «dejavu» (А. Шмарьян). Ю. Нуллер розуміє під деперсоналізацією відчуття зміни власного «Я» з втратою емоційного компонента психічних процесів [5, с. 66].

У словнику практичного психолога [7, с. 115], соціологічній енциклопедії [4] поняття «деструкція» визначається як руйнування, порушення нормальної структури, знищення чогось; руйнування системи та її функцій. Деструкція обумовлює порушення цілісності структури особистості, її рівноваги та взаємозв'язків між її елементами. Протистояння та взаємодія різноспрямованих частин структури цілісної системи може порушуватися, що формує її деструктурування, і, як наслідок, руйнування.

Особливе місце у формуванні деструктивних проявів особистості займають умови соціалізації індивіда. Соціальною підставою формування деструкцій є невідповідність об'єктивних властивостей людини вимогам займаної позиції в системі суспільних відносин, «соціальна невлаштованість», конфліктність буття, протиріччя між потребами індивіда і можливостями їх задоволення [2]. Деструктивні форми реагування можуть бути викликані зміною соціального статусу індивіда або групи. Чим більш радикальне зниження соціального статусу, тим імовірніше спалах деструктивних спрямувань [9].

Деструктивні взаємовідносини – це, перш за все руйнування структури позитивних, конструктивних взаємозв'язків психологічних суб'єктів. Вони характеризуються незадоволеністю взаємин, домінуванням деяких індивідів, що проявляється в психологічному і фізичному насильстві, призводячи до фізичних і моральних страждань одного або кількох членів групи [1].

Теоретична модель виникнення, розвитку та подолання деструктивних взаємин у соціальному оточенні складається з декількох елементів: детермінант виникнення деформованих відносин (факторів і причин виникнення); процесу формування порушень взаємодії, що включає функції та структуру; стадій розвитку, їх подолання. Під подоланням розуміються зусилля відповідних осіб, зокрема психолога і самих членів групи, спря-

мовані на зменшення поширення порушень у взаєминах і зниження завданої шкоди.

Висновок. Деструктивна діяльність особистості є спробою вирішити протиріччя між універсальністю, тотальністю людської життєдіяльності і її соціальною формою, між базальними потребами людей і соціально-обумовленими можливостями їх задоволення. Як показують дослідження, деструктивні тенденції посилюються в умовах ціннісно-нормативної кризи в суспільстві. Саме відсутність загальноприйнятої системи цінностей, єдиної ідеології призводить до зростання ізольованості і відчуженості окремих членів суспільства і, як наслідок, до деструкції. Однак і надмірне інтегрування індивіда в загальнодержавні відносини, при якому пригнічується його індивідуальність, обмежується свобода і зменшується можливість в самореалізації, також сприяють зростанню деструктивних спрямувань індивіда. Зростання руйнівних імпульсів сприяє збільшення кількості економічних проблем, велика кількість негативної інформації, зміна соціальної ролі референтної групи. Певний вплив на формування деструктивної діяльності надають і умови соціалізації індивіда. Зрозуміти сутність особистісних деструкцій можна, розглядаючи їх в соціально-психологічному контексті.

Запобігання поширення деструктивних форм взаємодії, в суспільстві передбачає створення умов для самореалізації особистості, розроблена концепція системи цінностей, орієнтуюча індивіда на самореалізацію, а не на деструкцію. Намагаючись зменшити негативні наслідки деструктивної діяльності, важливо усвідомлювати психологічні, соціальні та біологічні фактори впливу на процес становлення особистості.

Список використаних джерел

1. Ачитаева И. Б. Деструктивные взаимоотношения в учебных группах образовательных учреждений МВД России: дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / И. Б. Ачитаева. – Москва, 2010. – 249 с.
2. Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций / Э. Ф. Зеер. – М. : Академ. проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 240 с.

4. Энциклопедия социологии : [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа к ресурсу: <http://sbiblio.com/biblio/content.aspx?dictid=97&wordid=812466>.
5. Лысак И. В. Философско-антропологический анализ деструктивной деятельности современного человека / И.В. Лысак. – Ростов-на-Дону : Изд-во СКНЦ ВШ; Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2004. – 160 с.
6. Павлик Н. В. Психологічні аспекти змін в структурі особистості під впливом екстремальних умов : [Електронний ресурс] / Н. В. Павлик // Київський політехнічний інститут. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://novyn.kpi.ua/2005-2/08_Pavlik.pdf.
7. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
8. Тигунцева Г. Н. Коммуникативные деструкции делинквентов: проблема и пути преодоления (в рамках концептуальной модели) / Г. Н. Тигунцева // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – Новосибирск, 2013. – № 10. – С. 184–190.
9. Bowen R. A Model of Civil Violence. International Political Science Association. VIII world congress. – Bruxelles, 1970. – P. 5–6.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Achitaeva I. B. Destruktivnye vzaimootnosheniya v uchebnyh gruppah obrazovatel'nyh uchrezhdenij MVD Rossii: dis. kand. psih. nauk: 19.00.05 / I. B. Achitaeva. – Moskva, 2010. – 249 s.
2. Gilinskij Ja. I. Deviantologija: sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij» / Ja. I Gilinskij. – SPb. : Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press», 2004. – 520 s.
3. Zeer Je. F. Psihologija professional'nyh destrukcij / Je.F. Zeer. – M. : Akadem. proekt; Ekaterinburg : Delovaja kniga, 2005. – 240 s.
4. Jenciklopedija sociologii : [Elektronnij resurs]. – 2009. – Rezhim dostupu do resursu: <http://sbiblio.com/biblio/content.aspx?dictid=97&wordid=812466>.
5. Lysak I. V. Filosofsko-antropologicheskij analiz destruktivnoj dejatel'nosti sovremennogo cheloveka / I. V. Lysak. – Rostov-na-Donu : Izd-vo SKNC VSh; Taganrog : Izd-vo TRTU, 2004. – 160 s.
6. Pavlyk N. V. Psychologichni aspekty zmin v strukturі osobystosti pid vplyvom ekstremal'nyh umov : [Elektronnyj resurs] /

- N.V. Pavlyk // Kyi'vs'kyj politehnicznyj instytut. – 2005. – Rezhym dostupu do resursu: http://novyn.kpi.ua/2005-2/08_Pavlik.pdf. Slovar' prakticheskogo psihologa / Sost. S. Ju. Golovin. – Minsk : Harvest, 1998. – 800 s.
7. Tigunceva G. N. Kommunikativnye destrukcii delinkventov: problema i puti preodolenija (v ramkah konceptual'noj modeli) / G. N. Tigunceva // Lichnost', sem'ja i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psihologii. – Novosibirsk, 2013. – № 10. – S. 184–190.
 8. Bowen R. A Model of Civil Violence. International Political Science Association. VIII world congress. – Bruxelles, 1970. – R. 5–6.

V.R. Pavelkiv. The influence of social interaction as a motive of destructive forms of compensation of personal destructions. The article exposes the essence and interconnection between the mechanisms of the formation of the destructive forms of personal reaction, their displays in social interaction. The scientific and theoretical survey of native and foreign researches is done, that are devoted to the problem of personal destructions in the system of social relations as determinants of deformed socialization formation in the society. It is discovered the essence and correlation between the motives of destructive forms of personality's reacting, their expression in the society. An attempt to determine the motives and mechanisms of destruction of the system of values orientation under the conditions of social and economic crisis of the society was accomplished, that guaranteed holding of effective diagnostics and timely purposeful preventive measures of social declinations overcoming.

It is studied the psychological peculiarities of personal destructions as one of the motive power of personality's desocialization. The mechanisms of deformed socialization creation are discovered, and the position of social interaction in the society as a motive force of the formation of destructive forms of reacting is analyzed. The analysis of social deviations of personal behavior, created under the influence of social and psychological changes, is made, and also the analysis of the theory of the declinations rise causes.

The analysis of personal destruction phenomenon as a social factor, that is formed under the effect of changes in the society is carried out. The presented analysis gives system idea about the motives and forms of destructive behavior of the personality in social environment and discloses cause and effect analysis of social changes influence on the formation and development of the personality.

Key words: socialization of the personality, social interaction, personal destruction, deformed socialization, destructive behavior.

Received February 08, 2016

Revised March 16, 2016

Accepted April 21, 2016